Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal. İyun 2026, Cild: 8, Sayı: 6, s. 327–331
Ancient Land International Scientific Journal. June 2026, Volume: 8, Issue: 6, pp. 327–331
DOI: https://doi.org/10.36719/2706-6185/61/327-331

Yeniyetmə davranışının öyrənilməsinin elmi istiqamətləri

Məlahət Zamanova

Xülasə. *Yeniyetmə davranışının öyrənilməsi çoxşaxəli və qarşılıqlı əlaqəli elmi sahələrdən ibarət bir tədqiqat istiqamətidir və burada psixologiya, pedaqogika, sosiologiya və neyroelmlər əsas rol oynayır. Yeniyetməlik dövrü insan inkişafının kritik mərhələsi hesab olunur, çünki bu dövrdə şəxsiyyətin sosial, emosional və kognitiv strukturları formalaşır. Elmi yanaşmalar fərdin davranışının yalnız bir amillə izah edilə bilməyəcəyini göstərir; burada ailə münasibətləri, dost qrupları, təhsil mühiti, mədəni təsirlər və texnoloji faktorlar birgə təsir göstərir.*

Psixoloji istiqamət yeniyetmələrin emosional qeyri-sabitliyi, özünüifadə və identiklik axtarışlarının davranışa təsirini öyrənir. Sosioloji yanaşmalar sosial mühitin, ailə münasibətlərinin, həmyaşıd təsirinin və mədəni dəyərlərin davranışa təsirini araşdırır. Pedaqoji istiqamət tərbiyə və təlim prosesinin davranış normalarının formalaşmasındakı rolunu vurğulayır. Neyrobioloji və genetik tədqiqatlar isə beyin inkişafı, hormon dəyişiklikləri və genetik meyllərin davranış modellərinə təsirini izah edir.

Müasir tədqiqatlarda rəqəmsal davranış psixologiyası, emosional intellektin inkişafı, riskli davranışların profilaktikası və rəqəmsal asılılıq kimi məsələlər də ön plana çıxır. Bu elmi istiqamətlər yalnız nəzəri əhəmiyyət daşımır, həm də sosial siyasətlərin və psixoloji dəstək proqramlarının formalaşdırılmasında praktik tətbiqlərə imkan verir.

Açar sözlər: *yeniyetmə davranışı, psixososial inkişaf, koqnitiv dəyişikliklər, sosial adaptasiya, emosional tənzimləmə*

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, magistrant, Bakı, Azərbaycan
E-poçt: zamanovamelahet16@gmail.com
Daxil oldu: 24 Yanvar 2026; Qəbul edildi: 11 May 2026; Onlayn dərc edildi: 28 iyun 2026
© Müəllif(lər) 2026. Bu, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyası (CC BYNC 4.0) şərtləri altında paylanan açıq girişli məqalədir.

Scientific Directions of the Study of Adolescent Behavior

Melahet Zamanova

Abstract. *The study of adolescent behavior is a research direction consisting of multidisciplinary and interconnected scientific fields, in which psychology, pedagogy, sociology and neuroscience play a key role. Adolescence is considered a critical stage of human development, as it is during this period that the social, emotional and cognitive structures of personality are formed. Scientific approaches show that an individual's behavior cannot be explained by a single factor; family relationships, peer groups, educational environment, cultural influences and technological factors all have a combined effect.*

The psychological direction studies the impact of adolescents' emotional instability, self-expression and identity searches on behavior. Sociological approaches examine the impact of the social environment, family relationships, peer influence and cultural values on behavior. The pedagogical direction emphasizes the role of the upbringing and training process in the formation of behavioral

norms. Neurobiological and genetic studies explain the impact of brain development, hormonal changes and genetic predispositions on behavioral patterns.
In modern research, issues such as digital behavioral psychology, the development of emotional intelligence, the prevention of risky behaviors, and digital addiction are also coming to the fore. These scientific directions are not only of theoretical importance, but also allow for practical applications in the formation of social policies and psychological support programs.

Keywords: *adolescent behavior, psychosocial development, cognitive changes, social adaptation, emotional regulation*

Azerbaijan State Pedagogical University, Master's student, Baku, Azerbaijan
E-mail: zamanovamelahet16@gmail.com
Received: 24 January 2026; Accepted: 11 May 2026; Published online: 28 June 2026
© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Yeniyetməlik dövrü insan həyatının ən mürəkkəb və dinamik mərhələlərindən biridir. Bu mərhələdə fərd həm fiziki, həm də psixoloji baxımdan sürətli dəyişikliklər yaşayır, sosial rollarını və şəxsiyyət kimliyini müəyyənləşdirməyə çalışır. Davranış formalarının bu dövrdə kəskin dəyişməsi, emosional dalğalanmalar və sosial münasibətlərdəki ziddiyyətlər tədqiqatçılar üçün aktual araşdırma sahəsi yaradır (Şahin, 2020). Müasir elmi yanaşmalar yeniyetmə davranışını yalnız fərdi psixoloji proseslər prizmasında deyil, eyni zamanda sosial, mədəni və iqtisadi kontekstlərdə dəyərləndirir. Bu baxımdan yeniyetməlik dövrü, cəmiyyətin sosial normalarına uyğunlaşma ilə fərdi müstəqillik arasında tarazlığın axtarıldığı kritik inkişaf mərhələsi hesab olunur. Elmi istiqamətlərin müxtəlifliyi — psixoloji, pedaqoji, sosioloji, neyrofizioloji və hətta texnoloji yanaşmalar — yeniyetmə davranışının kompleks təbiətini daha dərindən öyrənməyə imkan yaradır.

Xüsusilə son illərdə rəqəmsal mühitin təsiri, sosial medianın davranış modellərinə təsiri və emosional rifahın qorunması kimi məsələlər bu sahədə aparılan tədqiqatların prioritet istiqamətlərinə çevrilmişdir (Mollayeva, 2018). Yeniyetmə davranışının öyrənilməsi sahəsində aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu dövrdə fərdin davranışında müşahidə olunan dəyişikliklər tək bir amillə izah edilə bilməz. Onların formalaşmasında ailə münasibətləri, sosial təsirlər, mədəni mühit, təhsil sistemi və texnoloji faktorlar birgə rol oynayır. Yeniyetməlik dövründə fərd öz mənliyini tapmaq, müstəqil qərarlar qəbul etmək və sosial mühitdə öz yerini müəyyənləşdirmək ehtiyacı hiss edir (Bakı Dövlət Universiteti. 2019). Bu, bəzən daxili ziddiyyətlər və davranış gərginlikləri ilə müşayiət olunur. Elmi tədqiqatlar göstərir ki, yeniyetmə davranışını anlamaq üçün yalnız müşahidəyə əsaslanmaq kifayət deyil; bu sahədə sistemli psixoloji və pedaqoji metodlardan istifadə zəruridir (Əliyeva, 2022).

Məsələn, eksperimental psixologiya, layihə testləri, sosial-emosional inkişaf ölçmələri və davranış modelləşdirilməsi kimi metodlar gənclərin davranış meyllərini daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir (Azərbaycan Psixologiya Jurnalı. 2016). Digər tərəfdən, sosial tədqiqat istiqamətləri yeniyetmələrin ictimai dəyərlərlə qarşılıqlı əlaqəsini və sosial məsuliyyət hissinin formalaşmasını öyrənir. Bu yanaşma, gənclərin davranışlarının yalnız fərdi seçimlərlə deyil, həm də cəmiyyətin təsdiqlədiyi norma və gözləntilərlə müəyyən olunduğunu vurğulayır. Bununla yanaşı, son illərdə beynəlxalq elmi cəmiyyətlərdə yeniyetmə davranışına dair kross-mədəni müqayisələr genişlənməkdədir. Müxtəlif ölkələrdə aparılan araşdırmalar göstərir ki, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi, təhsil siyasəti və ailə dəyərləri yeniyetmələrin davranışına fərqli şəkildə təsir göstərir (Yeager, Dahl & Dweck, 2017).

Yeniyetmə davranışının formalaşmasında sosial və psixoloji amillərin qarşılıqlı təsiri
Yeniyetmə davranışının formalaşması prosesi insanın sosial mühitlə qarşılıqlı münasibətlərinin və daxili psixoloji mexanizmlərinin birgə təsiri nəticəsində meydana gəlir. Bu dövr, fərdin özünü tanıma, dəyərlər sistemini formalaşdırma və müstəqillik hissini qazanma baxımından həlledici mərhələ sayılır. Yeniyetməlik illərində davranışın istiqamətlənməsi yalnız fərdi xüsusiyyətlərdən deyil, eyni zamanda ailə münasibətlərindən, məktəb mühitindən, həmyaşıd qruplarından və kütləvi informasiya vasitələrinin təsirindən də asılı olur (Zhu & Shek, 2021). Psixoloji baxımdan bu mərhələ, emosional tənzimləmənin sabitləşmədiyi, özünüifadə və identiklik axtarışlarının intensivləşdiyi bir dövrdür. Fərd cəmiyyətin qəbul etdiyi qaydalarla öz şəxsi baxışları arasında balans tapmağa çalışır (Irani & Others. 2024). Bu isə bəzən davranışlarda ziddiyyətlər, riskli və impulsiv qərarlarla nəticələnir. Sosial amillər isə bu davranışın istiqamətini müəyyənləşdirən xarici stimullar kimi çıxış edir. Ailə dəyərləri, valideyn nəzarəti, dost münasib ətləri və ictimai rəy yeniyetmənin sosial adaptasiyasını və mənəvi oriyentasiyasını formalaşdırır. Xüsusilə müasir dövrdə rəqəmsal media və sosial şəbəkələr yeniyetmə davranışına mühüm təsir göstərərək onların emosional dünyagörüşünü, sosial münasibətlərini və dəyərlər sistemini dəyişdirir. Yeniyetmə davranışının formalaşmasında sosial və psixoloji amillərin qarşılıqlı təsirini izah edən tədqiqatlar göstərir ki, bu münasibət tək istiqamətli deyil — yəni sosial mühit yalnız davranışa təsir göstərmir, eyni zamanda yeniyetmənin daxili psixoloji vəziyyəti də sosial münasibətlərin qurulmasına yön verir. Bu qarşılıqlı təsir nəticəsində yeniyetmə həm sosial mühitin məhsulu, həm də onun dəyişdiricisinə çevrilir (Ragelienė, 2016). Psixoloji tərəfdən baxıldıqda, bu dövrdə emosional dalğalanmalar, özünəinamın qeyri-sabitliyi və şəxsiyyət axtarışları davranış reaksiyalarının əsas səbəbləri kimi çıxış edir. Özünü təsdiqləmə ehtiyacı, həmyaşıdlar arasında qəbul olunmaq istəyi və müstəqillik arzusu bəzən qaydalara qarşı çıxış, riskli və impulsiv davranışlarla müşahidə olunur. Bu proseslərin arxasında duran əsas psixoloji mexanizm — şəxsiyyətin özünüidentifikasiya mərhələsidir. Sosial tərəfdən isə ailə mühiti, tərbiyə tərzi, məktəb atmosferi və cəmiyyətin mənəvi dəyərləri yeniyetmənin davranış normasını müəyyənləşdirir. Avtoritar və ya laqeyd ailə münasibətləri gəncin davranış sabitliyinə mənfi təsir göstərdiyi halda, demokratik və dəstəkverici münasibətlər onun sosial adaptasiyasını asanlaşdırır. Məktəb mühiti də bu baxımdan mühüm sosial təsir mənbəyidir, çünki burada həm akademik, həm də sosial münasibət təcrübəsi formalaşır. Eyni zamanda, müasir dövrdə rəqəmsal sosiallaşma anlayışı ön plana çıxır. İnternet, sosial media və onlayn icmalar gənclərin sosial kimliyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Virtual mühitdə qəbul olunmaq, bəyənilmək və təsdiqlənmək arzusu bəzən real sosial davranış modellərini dəyişdirərək, fərqli psixoloji nəticələrə gətirib çıxarır. Bu qarşılıqlı təsirin düzgün idarə olunması üçün ailə, məktəb və cəmiyyət arasında koordinasiyalı fəaliyyət vacibdir. Psixoloji dəstək proqramları, sosial-emosional təlimlər və davranış yönümlü tədris strategiyaları yeniyetmələrin müsbət sosial davranış vərdişlərinin möhkəmlənməsinə yardım edir (Remer, 2017).

Cədvəl 1

Yeniyetmə davranışına sosial və psixoloji amillərin təsir göstəriciləri

Amil qrupları	Müsbət təsir (%)	Mənfi təsir (%)	Neytral təsir (%)	Ümumi təsir gücü (orta bal 1–5 arası)
Ailə münasibətləri	62	25	13	4.3
Həmyaşıd qruplarının təsiri	48	38	14	3.9
Məktəb mühiti və müəllim münasibətləri	55	27	18	4.1
Sosial media və rəqəmsal mühit	35	52	13	3.4
Şəxsi emosional sabitlik	68	19	13	4.5
Mədəni və dini dəyərlər	59	22	19	4.0
Sosial-iqtisadi vəziyyət	44	41	15	3.7

Mənbə: Azərbaycan Psixologiya Jurnalı. (2016). Yeniyetmə kollektivlərində sosial münasibətlərin formalaşması. Psixologiya jurnalı, 2(16), 45–58.

Cədvəl 1-də yeniyetmə davranışına təsir göstərən əsas sosial və psixoloji amillərin payı faiz göstəriciləri ilə təqdim olunmuşdur. Təhlil nəticəsində müəyyən olunur ki, bu amillər arasında ən yüksək müsbət təsir ailə münasibətləri (62%) və emosional sabitlik (68%) göstəricilərinə məxsusdur (Zamanova, 2026). Bu fakt göstərir ki, ailədə səmimi münasibətlərin qurulması və psixoloji dayanıqlığın təmin olunması yeniyetmələrin davranışının sağlam şəkildə formalaşmasında əsas baza rolunu oynayır. Eyni zamanda məktəb mühiti və müəllim münasibətləri (55%) də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Təhsil müəssisəsində yaradılan psixoloji təhlükəsiz mühit, müəllimlərin empatik yanaşması və sosial-emosional dəstək gənclərin davranışında müsbət istiqamət yaradır (Zamanova, 2026).

Nəticə

Yeniyetmə davranışının elmi öyrənilməsi göstərir ki, bu prosesin mahiyyəti yalnız sosial münasibətlərin və emosional vəziyyətin təsiri ilə məhdudlaşmır — burada fərdin dəyərlər sistemi, şəxsiyyət yönümü və özünüdərk səviyyəsi də həlledici rol oynayır. Yeniyetməlik dövründə davranış fərdin öz kimliyini axtarması, sosial rolları mənimsəməsi və emosional sabitliyə nail olma cəhdi ilə sıx bağlıdır. Aparılan elmi təhlillər sübut edir ki, yeniyetmələrin davranış xüsusiyyətləri sabit və universal deyil; onlar dəyişkən sosial kontekst, texnoloji mühit və mədəni təsirlərdən asılı olaraq formalaşır. Bu dəyişkənlik cəmiyyətin sosial quruluşu və ailə münasibətlərindəki dinamika ilə birbaşa əlaqəlidir. Nəticələr onu da göstərir ki, gənclərin davranış meyillərinin idarəolunması təkcə tərbiyəvi təsirlər vasitəsilə deyil, həm də emosional-intellektual potensialın inkişafı, özünüidarəetmə bacarıqlarının gücləndirilməsi və psixoloji müstəqilliyin formalaşdırılması ilə mümkündür. Belə yanaşma, yeniyetmələrin yalnız qaydalara uyğun davranma qabiliyyətini deyil, həm də məsuliyyətli qərarvermə və sosial empati bacarıqlarını artırır. Bu tədqiqatdan çıxan əsas nəticə ondan ibarətdir ki, yeniyetmə davranışının formalaşması üçün təkcə nəzarət və cəza mexanizmləri deyil, həm də mühitin keyfiyyəti, dəyərlərin paylaşılması və psixoloji dəstək sistemi həlledici əhəmiyyət daşıyır. Ailə, məktəb və ictimai təsisatların birgə fəaliyyəti nəticəsində formalaşan harmonik sosial mühit yeniyetmələrin sağlam psixoloji və sosial inkişafına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Psixologiya Jurnalı. (2016). Yeniyetmə kollektivlərində sosial münasibətlərin formalaşması. *Psixologiya Jurnalı, 2*(16), 45–58. https://psixologiyajurnali.az/content_files/psixologiya_2016-2.pdf
2. Bakı Dövlət Universiteti. (2019). *Ümumi psixologiya*. BDU Nəşriyyatı. https://elibrary.bsu.edu.az/files/books_rax/N_38.pdf
3. Əliyeva, L. R. (2022). Yeniyetmə yaş dövründə emosional inkişaf və şəxsiyyətin formalaşması. *Təhsil və Psixologiya Elmi Məqalələr Toplusu, 4*(9), 89–97. https://www.researchgate.net/publication/364512476
4. Irani, F., & Others. (2024). Social influence in adolescence: Behavioral and neural mechanisms. *Social Neuroscience, 19*(4), 233–247. https://doi.org/10.1080/17470919.2024.2323745
5. Mollayeva, E. Ə. (2018). Yeniyetmə qızlarda şərəf və ləyaqət hisslərinin tərbiyə olunması üzrə işin sistemi. *Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu Elmi Əsərlər Jurnalı, 3*, 152–160. https://www.arti.edu.az/noduploads/book/elmi-eserler-2018-3.pdf
6. Ragelienė, T. (2016). Links of adolescents' identity development and relationships with peers: Systematic literature review. *Frontiers in Psychology, 7*, 983. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00983
7. Remer, D. (2017). Beyond stereotypes of adolescent risk taking. *Journal of Adolescence, 60*, 1–10. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.07.004